

QARAQALPAQ TILINDEGI FRAZELOGIZMLERDE ÚSH SANLIǒINIŇ SIMVOLIKASI

Atabaeva Gozzal Bazarbaevna

QMU Ámeliy filologiya kafedrası stajyor-oqıtıwshısı

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17703866>

Annotaciya. Maqalada frazeologizmdi lingvokulturalogiyalıq kózqarastan úyreniw máselesi sóz etiledi. Frazeologizmler quramında sanlıqlar qollanıladı hám san mánisinen alıslap basqa mánilerdi añlatıp keledi. Qaraqalpaq tilindegi sanlıqlar menen kelgen frazeologizmlerdegi úsh anlıǒınıŇ simvollıq mánisi kórkem shıǒarmalardan alınǒan misallar menen kórsetip ótildi.

Tayanısh sózler: til, leksika, frazeologizm, sanlıq, lingvokulturalogiya, simbol, úsh sanlıǒı.

Аннотация. В статье рассматривается вопрос изучения фразеологии с лингвокультурологической точки зрения. В составе фразеологизмов используются числительные и выражают другие значения, отличные от числительных. Символическое значение числа "три" во фразеологизмах, связанных с числительными в каракалпакском языке, было проиллюстрировано примерами из литературных произведений.

Ключевые слова: язык, лексика, фразеологизм, числительное, лингвокультурология, символ, три числа.

Annotation. The article discusses the study of phraseology from a linguocultural perspective. Numerals are used within phraseological units and, far from their numerical meaning, convey different meanings. The symbolic meaning of the numeral "three" in idioms with numerals in the Karakalpak language was illustrated with examples from literary works.

Keywords: language, lexicon, phraseology, numeral, linguoculturology, symbol, triple numeral.

Frazeologizmler – xalıqtıń dúnyaǒa kózqarası, mentaliteti menen sáwlelengen til birlikleri. Qaraqalpaq tilindegi sanlı frazeologizmler – xalıq miyrası, ruwxıy qádiriyatları boyınsha bahalı derek. Tilimizde bir neshe sózlerden quralǒan sóz dizbekleri frazeologizmler belgili orındı iyeleydi. Frazeologizmlerde xalıqtıń ózligi, milliyligi óz sáwleleniwın tabadı.

Lingvokulturologiya til ilimine tán bolǒan bir qatar jańa tarawlardıń biri bolǒan kommunikativ til bilimi hám tekst lingvistikası, teksti izertlewde antropocentristlik qatnas, kognitiv til bilimi, pragmalingvistika, psixolingvistika, sociolingvistika, lingvoúlketanıw, etnolingvistika tarawlarına tiyisli máselelerdi analiz etiw baǒdarındaǒı izertlew jumısları menen tıǒız baylanıslı. Til hám mádeniyattıń baylanıslılıǒı, mádeniyattıń tilde óz kórinisin tabıw mashqalası menen baylanıslı máselelerdiń metodologiyalıq tiykarınıń tariyxı jaqın jıllardan baslanadı. Onıń tiykarı sıpatında rus tilshileri V.V.Vorobyov, V.N.Teliya, V.A.Maslovanıń jumısları xızmet atqaradı [B.B. Воробьев. 2006.; Маслова В. А. 2018, 208].

Til mádeniyat penen tıgız baylanıslı. Ol mádeniyattıń ishinde rawajlanadı hám mádeniyattıń sáwlelendiriwshisi. Bul ideyanıń tiykarında jańa ilim – lingvokulturologiya payda boldı. Bul ilim XX ásirdeń 90-jıllarında óz aldına taraw sıpatında qalıplesti. «Lingvokulturologiya» ataması V.N.Teliya tárepinen basqarılıp atırǵan frazeologiyalıq mektep izertlewlerinde, Yu.S.Stepanov, A.D.Arutyunova, V.V.Vorobyov, V.Shaklein, V.A.Maslova hám basqa da izertlewshilerdiń jumıslarında payda boldı. Eger kulturologiya (mádeniyattanıw) insan sanasın tábiyat, jámiyet, kórkem óner, sociallıq hám mádeniy bolmıstıń basqa kórinisleri menen baylanısın úyrense, til ilimi tilde dúnyanıń ózine tán ruwxıy modeli sıpatında kóriniwshi dúnyatanımdı úyrenedi. Lingvokulturologiyada bolsa, til de, mádeniyat ta izertlew obyektı esaplanadı, olar óz ara qatnasta úyreniledi. Qaraqalpaq tiliniń sózlik quramındaǵı frazeologizmlerdiń komponentlik quramın sóz shaqapları boyınsha ajıratsaq olardıń quramında bir mánili sóz shaqabı sanlıq sózler de kóplep ushırasadı.

Sanlar frazeologizmlerdiń quramlıq bólegine aylanıp, óziniń tiykarǵı wazıypasın atqarmaydı, oǵada kishi yamasa oǵada úlken sandı ańlata baslaydı yamasa ulıwma san mánisine iye bolmaydı. Sanlar frazeologizmlerdiń qalıplesiwinde aktiv qatnasıp, úlken qatlamdı qalıplestiredi hám arnawlı úyreniwdi talap etedi.

Frazeologizmlerdiń quramındaǵı san komponentleri tek sanaw funkciyasın atqarıp qoymastan, qosımsha simvollıq mánige de iye. Bul haqqında qazaq tili frazeologiyasın izertlewshi alım I.Keńesbaev bılay deydi «... úsh, jeti, toǵız, qırq sózleri óziniń san-mólsherlik xızmetin kóp jaǵdayda joyıp alıw sırtı bólegirek. Olar belgili bir nárese, qubılıslardıń uǵımnıń simvolı retinde qollanılatuǵın tárizli. Bular xalıqtıń eski inanım hám túsiniklerinen kelip shıqqan» [I.Кеңесбаев, 2007, 344]. Qaraqalpaq tilinde A.Bekbergenovtıń maqalalarında frazeologizmlerdiń quramında sanlıqlardıń qollanıwı haqqında ayılǵan. Maqalada frazeologizm quramında sanlıqlar waqıt, muǵdar, ólshem mánisiń ańlatıp keliwi hám olar variant sıpatında da qollanıwın atap ótken [A.Бекбергенов.1968, 74].

Sh.Abdinazimov hám X.Tolıbaevlardıń «Lingvokulturalogiya» miynetinde «tildiń frazeologiyalıq baylıǵın da xalıq mentaliteti, mádeniyatı jóninde bay maǵlıwmatlardı usınadı. Olarda xalıqtıń tariyxı, mif, úrp-ádetler, máresim hám ruwxıylıǵı tuwralı kózqarasları ózgermey saqlanǵan boladı», - degen pikirlerin atap ótedi [Sh.Abdinazimov, X.Tolıbaev. 2020, 71].

Qaraqalpaq tilindegi «úsh» sanı menen kelgen frazeologizmler xalıqtıń mifologiyalıq, diniy hám mádeniy dúnyatanımın bayanlap beredi. Sanlardıń simbolikasına baylanıslı izertlewler kóbinese mifologiya, ezoterizm, numerologiya hám

din menen baylanıştırılıp qaraladı. Úsh sanı – juwmaqlanǵanlıq, kúsheytkish hám muqaddeslik simvoli esaplanadı.

Qaraqalpaq tilindegi «úsh» sanlı frazeologizmler óziniń shekti bildirip, kúsheytkish máni hám hal-jaǵdaydı ańlatıwshı funkciyalarda qollanıladı.

1. Shekti bildirip keledi: «Er qádesi úsh, úshen qalsa push», «Atıń bir súrinbesin, bir súrinse úshke deyin súrinedi». Úsh sanınıń erte dáwirlerde sanawdıń shegi bolǵanlıǵı, sonday-aq úsh mártege shekem imkaniyat beriw sıyaqlı túsinikler frazeologizmlerde óz sáwleleniwini tapqan.

2. Hal-jaǵdaydı ańlatıp keledi: «Úsh uyıqlaǵanda túsine enbew» – oylamaǵan, kútilmegen jaǵday, múmkinshiligi joq. – *Úsh uyıqlaǵanda* bunday xabar túsine enbew edi onıń! (M.Nızanov). Bul frazeologizm variantlarda da qollanıladı. Var.: On uyıqlaǵanda túsine enbew. – Sebebi, ózliginen bunday kiyim alıp kiyiw *on uyıqlaǵanda túsine enbes* edi (M.Nızanov). Var.: Mıń uyıqlaǵanda túsinde kórmegen. – Seni aldımızda júrer desek, húkimet xızmet babında, *mıń uyıqlaǵanda túsimizde kórmegen*, Aral teńiziniń boyındaǵı Moynaq degen sháharge – balıqshılardıń elatına jumısqa jiberdi (Alp Sultan).

3. Az muǵdardı ańlatıp keledi: «Úshen birin bilmew» – az, azǵantay bolsa da bilmew mánisin ańlatadı. – Seniń bilgenińniń *úshen birin bilmeytuǵın* adamlar áste-áste basqarmalarǵa, trestlerge barıp may kemik orınlardı iyelep atır. (E. Ermanov).

Úsh eli, eki eli – ólshem. – Ústińe dushpan kelgende, Oq atısıp kór dedi. Ya *úsh eli*, ya *eki eli* kem kelse, Edige bóleń sol dedi («Edige» dástanı).

4. Adamnıń minez-qulqın bildirip: «Úsh qoy bir som bolıw» – báribir, parqı joq. – Oǵan *úsh qoy bir som*, dárya tassa to bıǵına kelmeydi. (x.a).

Bul frazeologizmler qaraqalpaq xalqınıń milliy mentaliteti menen turmıs túsiniklerin sáwlelendiredi.

Juwmaqlap aytqanda frazeologizmler quramındaǵı «úsh» sanı tilimizdiń obrazlı baylıǵın bildiredi. Ol frazeologizmler quramında jetiklik, kúsh, shek hám hal-jaǵdaydıń simvoli sıpatında qollanıladı. Qaraqalpaq xalqınıń mifologiyalıq hám mádeniy kózqarasları frazeologizmler arqalı sáwlelendirilip, jetkizilip kelinmekte.

Ádebiyatlar

1. Воробьев В.В. Лингвокультурология. - М. 2006. Маслова В. А. Лингвокультурология. Введение учеб.пособие для бакалавриата и магистратуры / М.: Издательство Юрайт, 2018.
2. Кеңесбаев І. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. – Алматы. 2007.
3. Бекбергенов А. Фразеологиялық сөз дизбеклеріндегі санлықлар. –ӨзССР ИА Қарақалпақстан филиалының Хабаршысы журналы. 1968, №4.
5. Abdinazimov Sh., Tolıbaev X. Lingvokulturalogiya (oqıw qollanba). Nókis. «QARAQALPAQSTAN» 2020.